PRISPEVEK K ZGODOVINI NEKDANJE ŽELEZARNE V MISLINJI

Mislinjske fužine so nastale ob dobrih pogojih: nahajališča gozdne železove rude v širšem prostoru, ugodni vodni viri – pogonska moč, prostrani bukovi gozdovi oz. kuhanje oglja na pobočjih Pohorja in Uršlje gore, pozneje uporaba premoga, delovna sila in široko tržno območje. Mislinjske izdelke so kupovali ne le na Štajerskem, trgovske vezi so segale v kraje severne Italije in preko Trsta tudi v Ameriko.

Toda zaradi tehnične zaostalosti, pomanjkanja surovin in kapitala ter veliko konkurence modernih železarn, je večina fužin na slovenskem ozemlju, med njimi tudi mislinjska, propadla. Zadnji – deveti – lastnik Artur Perger pa je železarsko proizvodnjo preusmeril v lesnopredelovalno industrijo.

Monografskega dela o mislinjski železnici še nimamo. Mislinjčani poskušajo ohranjati tradicijo. Otroci sicer ne poznajo več perkmangelcev – gozdnih pritlikavcev, ki ponoči s kladivom potrkajo po kamnih, tudi z velikanom Volvelom, ki mu je čudežno moč dajala rastlinska volvelica, utrgana na Pohorju na šentjanževo in ki je živel v votlini pod Turjakom, jih najbrž nihče ne straši, pa vendarle s pomočjo mentorjev zagnano zbirajo, kar je od njihove preteklosti ostalo.

Dr. Jože Šorn (1921–1982), najboljši poznavalec gradiva slovenske gospodarske zgodovine od začetka 18. stoletja do druge svetovne vojne, je napisal številne razprave, med drugimi tudi o železarstvu, toda za Mislinjo sta najpomembnejši vzpon in padec spodnještajerskega fužinarstva in pregled našega železarstva za stoletje od okoli 1760 do okoli 1860.

Uprava železarne Mislinja (Eisenwerk Misling) je imela sedež v nekdanji baročni graščini, ki jo v virih imenujemo tudi Montanisticum (hišna številka 1). Dr. Štorn je besedo »montanisticum« pojasnil takole: »S skupnim imenom montanisticum so od srednjega veka znani rudarstvo, plavžarstvo in fužinarstvo. Rudarstvo je obsegalo izkop rude, pranje, obiranje (tudi sejanje), tesarska dela v jami in odvoz rude do peči.

Drugi del, plavžarstvo, so bila dela pri peči, npr. praženje, vsipavanje rude, nadzorovanje plavljenja ali redukcijskega poteka v peči na volka oziroma v plavžu, opravki pri teku žlindre in surovega železa iz plavža ali spravljanju volka z ležišča na prosto.

Tretji del montanistike pa so fužine, ki obdelujejo pridobljeno surovo železo v presnih ognjih in pod kladivi, potem v raznih drugih ognjih in proizvajajo še polproizvode in končne izdelke v posameznih obratih. Pojem »fužinarstvo« v splošnem obsega plavžarstvo in fužinsko delo v ožjem smislu besede, vendar je interna delitev dela to dvoje vedno ločila. K normalnemu delovanju montanisticuma je spadalo tudi oglarstvo: sekanje lesa in kuhanje oglja, merjenje in dovoz oglja do peči oziroma fužine.«

Mislinjske fužine so zapustile svojevrstno kulturno dediščino, ki se v kraju ohranja do današnjih dni.

Največ fužinarstva na slovenskih tleh je bilo tedaj še vedno na Kranjskem in slovenskem Koroškem. Edino in najpomembnejše podjetje zunaj teh območij je bilo v Mislinji. Zoisi so imeli fužine v Bohinju, na Javorniku in v Mislinji in prav veliki podjetniki so bili tudi nosilci tehničnega napredka ...

V predmarčni dobi je na slovenskem narodnostnem ozemlju železovo rudo topilo 21 plavžev: 10 na Gorenjskem, 4 na Koroškem, 3 na Dolenjskem in 4 na Štajerskem, med njimi tudi v Mislinji. Plavži so na leto proizvedli povprečno 60.000 centov (1 cent= 56 kg surovega železa), Mislinja 11.000 centov letno. Tu je delalo skoraj 100 ljudi.

Začetki fužinarstva v Mislinjski dolini segajo v 16. stoletje. Predhodnica poznejše velike fužine v Mislinji je bila na Gradišču, blizu Slovenj Gradca (1588). Na Gradišču pod Malo Kopo stoji cerkvica sv. Barbare (od 1519), zaščitnica rudarjev. Z ustanovitvijo prvih fužin v Mislinji, ki so temeljile na pohorskem gozdnem železu, je bilo zadnje uspešno stoletje za slovensko fužinarstvo. Hrbtenico spodnještajerskega fužinarstva je predstavljal obrat v Mislinji (ob reki Mislinji, blizu Št. Ilja pod Turjakom). Po proizvodnji je bil najmočnejši, imel je največje tržišče, izkoriščal največje površine gozdov ter največja, verjetno najboljša železova rodišča. Tehnično se je hitro moderniziral in postal napredna železarna.

Kdo so bili lastniki fužin v Mislinji?

Kdor je hotel zgraditi ali prestaviti fužino, je moral pridobiti koncesijo (dovoljenje). V listini je bila opisana vrsta fužine, za katero so podeljevali pravico. Zapisovali so tudi pravico izdelave končnih izdelkov (žebljarna, žičarna itd.). Isti podje-

tnik je lahko dobil koncesijo za več vrst fužin pod isto streho.

Za koncesijo je prvi prosil in jo dobil Ernest Jožef Hanžič, meščan in fužinar iz Tratschwega pri Št. Vidu ob Glini na Koroškem. Fužina je spadala pod rudarsko sodišče v Brežah. Zelo verjetno zato, ker je bil Hanžič koroški fužinar in so njegov mislinjski obrat pojmovali kot podružnico njegovega glavnega koroškega podjetja.

Marjan Kolar je zapisal, da je Hanžič »dobil dovoljenje za štiri kladiva in jih postavil ob zgornjem toku Mislinje. Zagotovil si je potreben les za kuhanje oglja. Surovo železo je dobival s Koroškega, izdelke pa je izvažal večinoma v Italijo … Izdeloval je plužnike, lemeže, sekire, motike ipd.«

Mislinjsko fužino je kupil 1752 grof Schrottenbach, tedaj lastnik legenske graščine, Zaloške planine, to je gozdnega predela na levem bregu Mislinjskega jarka, in verjetno tudi lastnik višje ležečih gozdov vodnega območja Mislinje. Njegova posest je segala tja pod Kopo in Črni vrh, v razborški del do Jamovice in v mislinjsko področje do Pestotnika, ter v Golavabuko in pod Veliko Kopo. Graščina je imela 886 ha posesti, od tega 783 ha gozdov. Posest je bila v njihovi lasti do okoli leta 1837 in je bila združena z mislinjsko posestjo. Grofica Marija Charlotta Schrottenbach, zadnja tega rodu, je graščino Legen proglasila zemljiško-knjižno za »fidejkomis« (fidejkomis je v fevdalnem pravu dedno neprodajno rodinsko posestvo, ki prehaja iz roda v rod; tudi izročeno v varstvo; v rimskem pravu določba v testamentu, ki nalaga dediču obveznost, da podedovano imetje po določenem času prepusti tretji osebi). To posestvo je dedoval grof Žiga Thurn Valsassina. Leta 1889 je bila vknjižena užitninska lastniška pravica na ime Vincenca grofa Thurna. Leta 1930 je bila zbrisana zaznamba »fidejkomisa« in s kupno pogodbo junija 1935 je posest prešla v last Časov iz Dovž.

Schrottenbach je prodal mislinjsko železarno leta 1753 kranjskemu podjetniku Michelangelu Zoisu (1698–1777), ki je prišel iz Italije. Bil je glavni trgovec z železom v Ljubljani in Trstu. Kot pomemben založnik je kmalu postal lastnik nekaterih gorenjskih fužin.

Zadnjega decembra 1770 je Michelangelo Zois prepustil fužino sinu Žigi Zoisu (1747–1819). Žiga Zois je bil najbogatejši človek svoje dobe, ni živel samo za svoja železarska podjetja in zemljiško posest; znal je številne jezike in bil znan mecen slovenske književnosti na prehodu iz 18. v 19. stoletje[11].

Mislinjska železarna je bila v rokah Zoisov 64 let (1753–1817). Zoisov nečak Anton Bonazza (1785–1853) je 16. avgusta 1917 kupil od Antona Jagra dve tretjini fužine, zadnjo tretjino pa 15.2.1823, tako je bil kot lastnik vpisan 23.4.1823. Okoli leta 1850 je mislinjska posest merila 2720 ha. V zadnjih letih je bil Anton Bonazza – umrl je 14. decembra 1853 – član sekcije za rudnike in tovarne v Štajerski trgovski in obrtni zbornici v Gradcu.

In z odločbo sodišča v Celju, z dne 19. novembra 1858, so postali lastniki Banazzovega premoženja: Matija in Viljemina Lohninger – dve tretjini – in Amalija baronica Paumgarten – ena tretjina. (Bonazza je v začetku 1844 izročil Ivanu baronu Pungartniku menico za 10.000 fl. Zato je postala Amalija baronica Pungartnik lastnica ene tretjine.)[1] S kupoprodajno pogodbo, sklenjeno 20. julija 1865, je Amalijina tretjina pripadla Lohningerjevima. Dodati je potrebno, da je leta 1854 Prva avstrijska hranilnica zaplenila mislinjsko železarno, toda Matija Lohninger, stečajni upravitelj, jo je odkupil leta 1858. S tem je lastninska pravica do tega imetja vpisana – ena polovica Matiji Lohningerju, druga polovica pa Viljemini Lohninger. Na podlagi listine o dogovoru, ki jo je izdalo deželno sodišče na Dunaju 26. oktobra 1883, se je lastninska pravica do polovice imetja Latije Lohningerja prenesla: prva polovica na Heleno Poosch, druga polovica pa na Ano Poglayen. 6. januarja 1884 pa je Viljemina Lohninger z darilno pogodbo prenesla svoje imetje na Huga Poglayna. Na podlagi kupne pogodbe, sklenjene v Mislinji 20. junija 1890 in potrjene na Okrožnem sodišču v Celju, je imetje Huga Poglayna prešlo v lastništvo Ane Poglayen. Lohningerjeva sta v tem času ob graščini zgradila dve hiši, vilo Ano in vilo Heleno. Hči Ana je bila poročena s Hugom Poglaynom, Helena pa s Poschem. Ko sta se poročili nista bili zvesti svojima možema, dedičema železarne. Zaradi njune nezvestobe je prišlo med njima do dvoboja z revolverjem na tri strele, v katerem je padel ravnatelj železarne Hugo Poglayen Iz dopisa z dne 23. junija 1891, je razvidno, da so bili »Lohningerjevi nasledniki« v Mislinji lastniki mislinjske posesti in železarne. Na podlagi kupnozamenjalne pogodbe, podpisane 14. maja 1898, so lastninsko pravico »nad polovico imetja« vpisali 25. novembra 1989 na Karla Spitzerja in Ano Emo Spitzer, vsakemu je pripadla polovica.

In zadnja lastnika sta na podlagi kupne pogodbe, potrjene na Dunaju 22. marca 1899, postala Arthur in njegova žena Marija Perger z Dunaja (11. aprila 1899). Z listino, potrjeno na Okrožnem sodišču v Leobnu 14. februarja 1907, je dr. Arthur Perger postal lastnik še polovice imetja Marije Perger (umrl je 1. aprila 1930 na Dunaju).

Leta 1902 je Perger zgradil znamenito ozkotirno gozdno železnico v Mislinjski jarek (9,4 km), ki je bila leta 1914 elektrificirana in je obratovala

do 1957, nato jo je nadomestila sodobna gozdna cesta.

Michelangelo Zois je 24. novembra 1762 pridobil naslednje koncesije:

za visoko peč – plavž (ugasnil 1883),
tri talilne ognje na železo,
tri talilne ognje na jeklo,
tri norice (težka kladiva),
ogenj za tezanje (izkovanje ali brešianska fužina ali cajnarica),
repač (manjše kladivo).

V obdobju od 1724 do 1852 je ob vznožju Pohorja in na njem nastalo šest fužin.

Koncesije so dobile:

Mislinja, 8. julija 1724,
visoka peč (24. novembra 1762);
Muta, 27. oktobra 1786;
Oplotnica, 2. julija 1788;
Vitanje, 25. julija 1788;
Lovrenc na Pohorju – Lovrenc I – 11. junija 1812, visoka peč (21. novembra 1817);
Lovrenc na Pohorju – Lovrenc II – 19. novembra 1812.

Mislinja se je vztrajno potegovala za koncesije, pridobila jih je sedem in prednjačila med pohorskimi fužinami.

Michelangelo in Žiga Zois ter Bonazza so dosegli, da je mislinjska železarna prešla v vodilno skupino slovenskih železarn v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja. Vztrajno se je širila in bi se po mnenju dr. Šorna morda v ugodnejših okoliščinah celo preobrazila v pravo moderno železarno. Toda njen razvoj in vzpon je začel pešati zaradi številnih vzrokov. Sredi prejšnjega stoletja so nekatere obrate opustili, del objektov pa preuredili v žage.

Dr. Jože Šorn navaja, da je v začetku 19. stoletja ob reki Mislinji obratovalo sedem fužin v razdalji približno treh kilometrov. Na osnovi pisnih virov sklepamo, da so fužine (hamre) poimenovali po nekaterih članih iz družin Zois, Bonazza in Hagenauer. Zgornji ali Antonijev hamer (morda po Antonu Bonazzi) je stal pri Založnikovi hiši (Gozdna cesta 163, danes živijo tu tri družine). Fužina in hiša naj bi nastali v istem času. Obrat je poganjala voda, ki je pritekla po račah (vodni kanal) iz rečne struge pri »Križevski ridi« (ovinek). Del zidnih ostankov fužine je viden med hišo in cesto. Ta fužina je imela en talilni ogenj na železo in en talilni ogenj na jeklo.

Franc Manarik je zapisal, da je Bonazza sezidal zgornjo in spodnjo fužino v Mislinji. »Ti dve stavbi še danes stojita, sta obnovljeni in služita za stanovanje, št. 100 in 110«.

Žig Mislinjske železarne, 1891

Žigov ali srednji hamer je stal okoli 300 m nižje od zgornje fužine, prav tako na desnem bregu ozke doline. Hiša (št. 162), v kateri se je rodil znani slikar Jože Tisnikar, je »neposreden materialni ostanek te fužine«.

Naslednja fužina, morda v Hanžičevem času, naj bi stala na lokaciji nekdanje tovarne lepenke, na levem bregu Mislinje. Ob tovarni je pozneje Perger v začetku 20. stoletja zgradil tudi malo HE, nekoliko nižje pa še pomožno HE (»keflerco«) na desni strani reke.

Angelov ali spodnji hamer (imenovan verjetno po Michelangelu Zoisu) je stal na prostoru pomožne HE. Tudi del hiše pri Mešlu (št. 139), med cesto in strugo, je zgrajen na delu fužine, zidni ostanki so še vidni. Angelova fužina je imela en talilni ogenj na železo in en talilni ogenj na jeklo.

Domačinka Leopoldina Bezlaj pravi, da je bila ta fužina pozneje znana kot Dekmanova fužina, ki naj bi ugasnila šele 1905.

Iz vira Posestne in pravne razmere s historiatom spoznamo spremembe lastništva parcelnih številk in njihovo pomembnost.

Največji in najpomembnejši del mislinjskih železarn je obratoval na ravninskem prostoru, na desnem bregu reke Mislinje, to je od Angelovega ali spodnjega hamra (tudi Angelo-kladivarne) do graščine v spodnjem delu.

Četrti Ernestinin hamer je imel le en ogrevalni ogenj, zato pa dve težki kladivi na eni osi. Ta je verjetno obratoval v okviru velike kovačije. Kovačija je zelo velika in trdna stavba, dolga okrog 30 m. Na obeh straneh so danes stanovanja (5 družin), v osrednjem delu pa je delavnica – kovačija. Ob stavbi so bile speljane rače, tako da je voda poganjala dve veliki kladivi (od 1937 pa elektrika). Ob steni je bilo veliko ognjišče, kamor so dovajali zrak z mehom na vodni pogon, pozneje pa z ventilatorjem. V času ozkotirne gozdne železnice so popravljali tudi vagončke. Kovači so bili pravi mojstri.

Na tem kraju je najprej delovala peč na volka, zatem plavž od leta 1762 do 1883. Ostanki plavža in drugi materialni viri potrjujejo, da so bile na

tem mestu pozneje še druge dejavnosti, npr. drobilnica lubja.

Ob plavžu je deloval Maksimilijanov hamer, v okolici so bila skladišča železove rude in izdelkov, za oglje in premog, za embalažo itd.

Šesta fužina – Elizabetin hamer – je obratovala na lokaciji nekdanje žage, pozneje sodarne oziroma Mikona, sedaj Preventa.

Sedmi pa ni bil hamer, ampak Maria Frischhutte; ta najnovejši objekt je bil največji, zgrajen pa proti koncu predmarčne dobe, nudil je streho številnim že modernim železarskim napravam. Ime je verjetno po Mariji Regini, Bonazzovi ženi.

PRIDOBIVANJE ŽELEZOVE RUDE

Dr. Jože Šorn navaja: »Za Mislinjo, kot prvo fužino z visoko pečjo, skoraj dvajset let ne vemo, kje točno je Zois kopal železovo rudo. Prav gotovo jo je našel na pobočjih mislinjskega Pohorja.«

Šele podatek z dne 2. decembra 1785 opozarja, da je iz okolice Ribniškega sedla dobil po 9 jamskih mer železa – magnetovca, kar je pomenilo veliko. Na to rodišče spominja ime »Zoisarica«, neka pot pa »baronova pot«. Žiga Zois je odprl železove rudnike na severni strani zahodnega dela Pohorja, na Kopnikovem in Maroltovem pod Malo Kopo. Tu so bile v glavnem z magnetitom orumenele staropaleozoiske kamnine. V tem času je dobival rudo iz okolice Vitanja, kjer je vrtal tudi v hrib v obliki pravega rudnika. Rudo so pridobivali tudi na južnih pobočjih Paškega Kozjaka. Še danes so tu ohranjena nekatera ledinska imena (Rudeč, Rudnik, Basališče). Rudo so kopali tudi pri Grmovju blizu Galicije; 6. septembra 1794 so tu nakopali devet jamskih mer. Tod so jo drugi podjetniki črpali že leta 1782. Okolica Galicije je bila pomembno rudno področje: prav tako okolica Slovenskih Konjic in samostana Žiče. Sem je prišel Bonazza sredi 19. stoletja, v Razbor pod Uršljo goro leta 1835, nekaj jamskih mer je dobil pri Velenju (1851). Po pregledanih virih (do 1962) je Mislinja šestnajstkrat dobila lastninska pisma za železovo rudo, in to v devetih ali desetih krajih, za približno sedemdeset jamskih mer površine. Leta 1851 je imela še oseminštirideset lastninskih pravic, naslednje leto pa le šestinštirideset. Ob koncu 18. stoletja je podjetnik za cent (56 kg) železove rude pri jami plačal 16 kron. Šest rudarjev je nakopalo okoli 168 do 224 ton železove rude, toliko so jo povprečno v enem letu tudi stalili. Take so bile razmere rudnih ležišč na mislinjski strani Pohorja. V tem času so se zaloge železove rude krčile. Vitanjski rudnik, na desnem bregu Hudinje, kjer so kopali jeklenec, je bil dražji zaradi izdelave opažev in številnih vrtanj. Za cent železove rude pri jami so plačali 36

Del Pohorja nad Mislinjskim grabnom, torej visoko nad Zoisovo fužino s plavžem. Upodobljena so tri opravila: izvoz rude, razbijanje in odhod praznih voz. Vir: tab. 6 v Balthasar Herquetovi *Orictographiji carniolije*, III, Leipzig 1784.

kron. Za prevoz od Vitanja do Mislinje pa 10 oz. 11 kron za 56 kg – 1 cent. Furmani so smeli voziti končne izdelke od fužine do Vitanja.

Slovenjgraška glavna vezna cesta, ki so jo šteli med obnovljene, je povezala Vojnik – Strmec – Vitanje – Dolič – Mislinjo – Slovenj Gradec – Šentjanž – Dravograd.

Čez Lošperk je zmoglo voz z 20 – 25 centi 6 konjev – dva v vpregi, 4 v predvpregi: plačati jih je bilo treba po 54 kr d. v. (krajcerjev dunajske veljave), vendar cena ni bila vnaprej določena, ampak so jo oblikovali dogovorno. Na lošperškem klancu z doliške strani in pri Stražah je tak voz potreboval le enega predvprežnega konja, za kar je bilo treba plačati v prvem primeru 36, v drugem pa 24 kr. d. v.

PROIZVODNJA SUROVEGA ŽELEZA

Vse peči na volka in plavži v slovenskem prostoru so leta 1786 proizvedli 2724 ton surovega železa, od tega so samo na Javorniku, na Savi in v Mislinji stopili 66 % ali 1804 tone. H Krivogradovi preglednici dodajamo še proizvodnjo surovega železa v Mislinji za leta: 1851 – 656 ton in 1852 – 709 ton.

Tedanje Štore so kupovale surovo železo tudi v Mislinji.

Žiga Zois je v letih 1788–1792 moderniziral obrate in izvedel večje spremembe v organizaciji rudarskega in fužinarskega reda.

Skupna količina surovega železa je v šestih letih ob pohorskih krajih in v fužini pod Bohorjem v drugi polovici 19. st. naraščala:

Leto	Proizvodnja v tonah
1850	473
1853	914
1857	1724

Povpraševanje po železu in železnih izdelkih je naraščalo, zato je bilo potrebno povečati izkop rude in zmogljivost plavžev. Med šestimi plavži, ki so tedaj talili železovo rudo s koksom in ogljem, je bil tudi mislinjski. Oba Zoisa sta prodajala izdelke, ne le v bližnji in daljni okolici, izvažala sta tudi v Benečijo, Lombardijo in druge kraje v severni Italiji.

Bonazza je nadaljeval Zoisovo tradicijo po naročilu in je leta 1844 izdelal za potrebe premogovnikov Južne železnice: tri železne svedre, 28 kratkih zagozd, po štiri velika, srednja in mala prosto tekoča kolesa, dve leti pozneje pa železne dele za peč na koks v Hrastovcu. Ko so gradili Južno železnico, so zanjo delali tračnične žeblje (»kladveca«) in vijake.

V predmarčni dobi so Prevalje proizvajale železniške tračnice od 1838, osi od 1842, obroč za kolesa pa od 1844. Tudi Bonazza je mislinjsko železarno moderniziral in leta 1840 je dobil koncesijo: v železarni so začele obratovati valjarna, kupolka (talilna peč za sivo litino) in peč za fine metale (za kvalitetno jeklo). Kdaj je začela izdelovati osi za vagone, točno ne vemo, toda leta 1870 je že med proizvajalci takšnih osi.

Izdelki Bonazzovih obratov so imeli pečatni odtis »EISSENWECK MISSLING«.

V Mislinji so izdelovali še lopate, motike, železne ograje, sekire, kladiva, dele za pluge, itd.

DELAVCI IN NJIHOVE DELOVNE RAZMERE

Delovni dan rudarja je trajal do deset ur, mesečno je zaslužil devet forintov (goldinarjev), s postranskim delom v dnevnem kopu in popravil rudarskih poti pa 11 goldinarjev. V enem mesecu (30 dni) mu je v prvem primeru ostalo 18 krajcarjev za dnevno oskrbo, v drugem pa 22 krajcarjev na dan. Luč, smodnik in orodje so dobili rudarji brezplačno pri podjetju.

Drvarji, oglarji, vozniki, rudarji, plavžarji, kovači in glažutarji so bili delavci istega delodajalca. V Mislinji so bili gozdovi, fužine in steklarna last Antona Bonazza. Mislinjska glažuta- steklarna je stala v križnem jarku ob izvirih Mislinje. Obratovala je od okoli 1794 do 1834. Izdelovali so verjetno le navadno zelenkasto steklo, tako imenovano gozdno steklo, kakor druge naše najstarejše steklarne. V Komisiji so dolgo časa stanovali Seitli, ki so potomci nekdanjih glažutarjev. Tudi glažute so bile povezane z rudarstvom. Ker je bilo premalo domačih oglarjev, so na Pohorje prihajali tujci, Furlani, Italijani in Krajnci; v času Napoleonovih vojn niso bili redki skrivači in ubežniki. Stanovali so v kočah iz lubja, bile so jim zavetje pred nevihto in nočjo. Oglarji so delali ves dan, živeli bedno življenje. Bili so večinoma sezonski delavci, ki jih je najel lastnik obrata. Karel Gajšek je zapisal: »Pohorski drvar je preživel vse leto v planini. Stanoval je v lesenih bajtah, kjer je spal kar na klopeh ob stenah, kuhal pa na odprtem ognjišču sredi bajte. Za živež so mu služili celo leto zabeljeni žganci in sir. Poletno delo drvarjev je bilo podiranje in spravljanje lesa na prisotne kraje, ko pa je zapadel sneg, se je vpregel drvar v ročne sani in samotež vlačil drva k potem, kjer so na primernih mestih, ogliščih, sestavljali kote. O ženi pohorskega drvarja poje okrogla pesem:

Sem oglarja 'mela,
sem tolarje štela,
zdaj mlinarja 'mam,
pa moko peklam.

Ponekod je delala vsa družina. Mnogi tujci so prišli v Mislinjo z družinami. Nekateri so se v tem kraju trajno naselili. Pozimi so na saneh prevažali oglje do fužin in glažut.

Delavci mislinjskih fužin in glažute so redili po navadi po eno ali dve glavi živine. Vodstvo fužin je plačevalo pastirja, ki je zbral živino, delavce in manjših kmetov in jo pasel po vrhovih, ki jih imenujemo »planina» (Brešerjeva, Glažutska, Valoviška planina, Planinka itd.) to dejavnost in navado je obdržal še Arthur Perger do tridesetih stoletja.

ZADOLŽEVANJE ŽELEZARNE

Dr. Šorn trdi, da so v prvi polovici 19. st. domači obrati počasi prihajali pod vpliv »tujega« kapitala. Med fužinami so se zadolževale največ Mislinja, Vitanje in Muta. Žiga Zois se je zadolževal le v družinskem krogu. V letu 1813 je 1. julija izdal njegov pooblaščenec Jožef pl. Lehmann zadolžnico za 30.000 fl po 5 % korist Zoisovega nečaka Antona Bonazza za 6.920 fl po 4 % v dobro Avguština Zoisa, drugega nečaka, za 6.000 fl po 4 % v plus Antonije Zois, za 20.000 fl po 5 % v prid Ceciliji Zois. Že 10. septembra 1819 je prišlo posojilo Antonije Zois v last Ivane pl. Lehmann, rojene Zois. Cecilija pa je 11. junija 1833 odstopila od vsote 20.000 fl desetino ali 2.000 fl Mariji Marussia, rojeni pl. Gold. Skupna vsota rodbinskih posojil je znašala 62.900 fl, od tega je posodil nečak Anton Bonazza skoraj polovico. A tudi ta se je 1. januarja 1827 zadolžil pri zagrebškem škofu Maksimiljanu Vrhovcu pl. Rahitovcu za 8000 fl. Bonazza je imel poslovne zveze, med drugimi tudi z grosisti v Trstu in na Dunaju. Pri njih je imel tekoče račune. Zaradi občasnih dolgov in likvidnosti terjatev mu je bil blokiran določen del sredstev na tekočem računu. Tako sta bila Bonazzu 22. maja 1841 prenotirana dva kontoko-

renta v korist tržaških kapitalistov Luigiu Pezzerju (70. 246 fl) in grosistu J. Hagenauerju (55. 733 fl). Pomoč je iskal tudi pri industrijalcih: za zavarovanje, terjatve v korist Evgena pl. Dickmanna, je bil prenotiran tekoči račun z dne 3. junija 1841 za varstvo 20. 266 fl. Bonazzzi je 4. avgusta 1841 Prva avstrijska hranilnica posodila kar 260.000 fl. Zanj je bila vsota tolikšno breme, da je bilo do 6. februarja 1854 odplačanih le 40.000 fl, dolžnih 220.000 fl je hranilnica prepisala na Splošni oskrbovalni zavod, kje sta se oba zavoda predtem združila. Bonazza, mislinjski fužinar, je umrl 1853. Tako je tuja družba še po njegovi smrti imela roko nad mislinjsko železarno v 80 leta 19. stoletja.

Mislinjska železarna je delovala skoraj dvesto let (od začetka 18. do konca 19. stoletja), doživljala je vzpone in padce. S fužinami so se razvijali oglarstvo in premogovništvo, nove prometne poti in prevozništvo na širšem območju.

Vse te gospodarske dejavnosti so zapustile številne zgodovinske in kulturne sledi, zaznamovali so jih zlasti lastniki:

Michelangelo in Žiga Zois, Anton Bonazza z rodbino Hagenauer ter družina Lohninger. Dr. Artur Perger, zadnji (deveti) lastnik železarne in posesti, je dokončno opustil železarstvo in veleposest preusmeril v lesnopredelovalno industrijo.

Jože Potočnik, prof.

VIRI:

Dr. Jože Šorn: Vzpon in zaton spodnještajerskega fužinarstva, Kronika 10, 1962 (glej arhivske vire v tej razpravi!).

Dr. Jože Šorn: Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja, Zgodovinski časopis (ZČ), XVIII, 1964.

Dr. Jože Šorn: Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848–1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII-IX, 1968-1969.

Dr. Jože Šorn: Naše zgodovinopisje o rudarstvu in fužinarstvu na Slovenskem, ZČ, XXV, zvezek 3-4, 1971.

Dr. Jože Šorn: Oris zgodovine železarstva na Slovenskem, ZČ, zvezek 1-2, 1977.

Dr. Vasilij Melik: Dr. Jože Šorn: šestdesetletnik, ZČ, 1–2, 1981.

Dr. Vasilij Melik: In memoriam dr. Jože Šorn (3. 3. 1921–11.7.1982), ZČ, 4, 1983.

Dr. Jože Šorn: Pregled našega železarstva za stoletje od okoli 1760 do okoli 1860, ZČ, 1978.

Dr. Jože Šorn: Začetki industrializacije na Slovenskem 1720–1870, 1984.

Franjo Baš: O železarni v Mislinji, Koroški fužinar (KF), IX, 1-3, 1959.

Dr. Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, IV. zvezek, 1961.

Marjan Kolar: Zgodovinski pregled koroškega železarstva, KF, XI–II, št. 11-12, 1963.

Okrajno sodišče Slovenj Gradec oz. Zemljiška knjiga, Glavna knjiga za k. o. Mislinja.

Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937.

Krajevni leksikon Slovenije IV, 1980.

Koroški muzej Ravne, fond mislinjska železarna.

Alojz Krivograd O pismih iz mislinjske železarne, KF, št. 2, december 1991.

Jože Potočnik Od kovačije do moderne tovarne, Slovenj Gradec, 1993.

Ernest Faninger in Oto Vončina Fužina, Zoisi, Bonazza, GEA, oktober 1992.

Enciklopedija Slovenije 3, (poglavje Fužinarstvo)

Enciklopedija Slovenije 7, Mislinja.

Mislinjska gozdna železnica, OŠ Mislinja (Mladi raziskovalci Koroške), Viharnik, št. 2, 3; februar, marec 1988.

Kovaštvo, OŠ Mislinja, februar 1990.

Mislinjski jarek, OŠ Mislinja, 1992.

Stane Berzelak in Karla Zajc Berzelak: Vodnik po Mislinjski dolini, 1992.

Posestne in pravne razmere s historiatom, Gozdno gospodarski načrt Mislinja, 1955–1964.

Ivan Stopar: Grajske stavbe v Mislinjski dolini, Slovenj Gradec in Mislinjska dolina, 1995.

Franc Minarik: Pohorske steklarne, 1966.

Stanko Stoporko: Ob otvoritvi novega zdravstvenega doma v Mislinji, 5. 6. 1975.

Ivan Gams: Pohorsko Podravje, razvoj kulturne pokrajine, 1959.

Pohorje, Koledar Družbe sv. Mohorja, 1867.

Karel Gajšek: Pohorske fužine, 7 dni, tedenska priloga Vestnika, Maribor, 19. aprila 1952.

Ernest Faninger: Zoisova zbirka mineralov, 1988 Zgodovina Slovencev, 1979.

Brigita Rapuc: Etnološka analiza Tisnikarjeve rojstne hiše, KPM Slovenj Gradec, 1997.

Leopoldina Bezlaj: Naših 70 let v gozdarstvu in lesni industriji, Društvo upokojencev, Mislinja, 1994.

K. Hiltl: Pohorje, 1893.

Jože Curk: Prometne razmere med 19. in 20. stoletjem na širšem območju Mislinjske doline, Slovenj Gradec in Mislinjska dolina II.

Kronika šentiljske župnije.

Vladimir Klinar: Nastanek in razvoj poštne in telekomunikacijske dejavnosti v koroški in podravski regiji, 1991.

Pokrajinski arhiv Maribor.

Tadej Brate: Gozdne železnice na Slovenskem, 1994.

Alojz Krivograd: O dokumentih mislinjske železarne.